

e - I S S N 2 6 6 9 - 2 4 4 9

Archivum Lithuanicum 23

KLAIPĖDOS UNIVERSITETAS
LIETUVIŲ KALBOS INSTITUTAS
LIETUVOS ISTORIJOS INSTITUTAS
UNIVERSITY OF ILLINOIS AT CHICAGO
VILNIAUS UNIVERSITETAS
VILNIAUS UNIVERSITETO ŠIAULIŲ AKADEMIJA
VYTAUTO DIDŽIOJO UNIVERSITETAS

ARCHIVUM *Lithuanicum* 23

LIETUVOS ISTORIJOS INSTITUTAS
VILNIUS 2021

Redaktorių kolegija / Editorial Board:

PROF. HABIL. DR. *Giedrius Subačius* (filologija / philology),
(vyriausiasis redaktorius / editor),

UNIVERSITY OF ILLINOIS AT CHICAGO,
LIETUVOS ISTORIJOS INSTITUTAS, VILNIUS

DR. *Birutė Triškaitė* (filologija / philology),

(vyriausiojo redaktoriaus pavaduotoja / associate editor),
LIETUVIŲ KALBOS INSTITUTAS, VILNIUS

HABIL. DR. *Ona Aleknavičienė* (filologija / philology),

LIETUVIŲ KALBOS INSTITUTAS, VILNIUS

PROF. HABIL. DR. *Roma Bončkutė* (filologija / philology),

KLAIPĖDOS UNIVERSITETAS

PROF. DR. *Pietro U. Dini* (kalbotyra / linguistics),

UNIVERSITÀ DI PISA

PROF. HABIL. DR. *Jolanta Gelumbeckaitė* (kalbotyra / linguistics),

JOHANN WOLFGANG GOETHE-UNIVERSITÄT FRANKFURT AM MAIN

DR. *Reda Griškaitė* (istorija / history),

LIETUVOS ISTORIJOS INSTITUTAS, VILNIUS

DOC. DR. *Birutė Kabašinskaitė* (filologija / philology),

VILNIAUS UNIVERSITETAS

PROF. HABIL. DR. *Bronius Maskuliūnas* (filologija / philology),

VILNIAUS UNIVERSITETO ŠIAULIŲ AKADEMIJA

PROF. DR. *Jurgis Pakerys* (filologija / philology),

VILNIAUS UNIVERSITETAS

PROF. HABIL. DR. *Rūta Petrauskaitė* (filologija / philology),

VYTAUTO DIDŽIOJO UNIVERSITETAS, KAUNAS

HABIL. DR. *Christiane Schiller* (kalbotyra / linguistics),

HUMBOLDT-UNIVERSITÄT ZU BERLIN

PROF. DR. *William R. Schmalstieg* † (kalbotyra / linguistics),

PENNSYLVANIA STATE UNIVERSITY, UNIVERSITY COLLEGE

HABIL. DR. *Darius Staliūnas* (istorija / history),

LIETUVOS ISTORIJOS INSTITUTAS, VILNIUS

DR. *Mindaugas Šinkūnas* (kalbotyra / linguistics),

LIETUVIŲ KALBOS INSTITUTAS, VILNIUS

DR. *Aurelija Tamošiūnaitė* (filologija / philology),

JOHANNES GUTENBERG-UNIVERSITÄT MAINZ

DR. *Jurgita Venckienė* (filologija / philology),

LIETUVIŲ KALBOS INSTITUTAS, VILNIUS

Turinys (Contents)

Straipsniai (Articles)

Dovilė Gervytė

Maironio autoređagavimas: neapsisprendimo dėl pakeitimų pernaša o 9

Mindaugas Šinkūnas

Korektūriniai spaudos skirtumai kai kuriose lietuviškose XVI–XVII a. knygoose o 41

Birutė Triškaitė

Jono Jokūbo Kvanto akademinės veiklos ataskaita:

Karaliaučiaus universiteto Lietuvių kalbos seminaras 1724 m. o 59

Ona Aleknavičienė

Kalba ir tapatybė Kristijono Gotlybo Milkaus žodyno *Littauisch-deutsches und Deutsch-littauisches Wörter-Buch* (1800) pratarmėse: diskurso analizė o 101

Inga Strungytė-Liugienė

Johanno Arndto *Rojaus Darželio* maldų redagavimo istorija (1807–1817) o 137

Jurgita Venckienė

Kazimiero Jauniaus *Lietuviškas Kalbomōklis. Baltiko padangese* (1897) –

Jono Jablonskio *Lietuviškos kalbos gramatikos* (1901) šaltinis o 161

Reda Griškaitė

Teodoro Narbuto mokslinė korespondencija kaip veikalo

Dzieje narodu litewskiego „akademiškumo“ liudijimas o 191

Roma Bončkutė

Johannes Voigto *Geschichte Preußens* (1827–1839) nuorodos

Simono Daukanto veikale *BUDA Senowęs-Lėtuwiū Kalnienū ir Zámajtiū* (1845) o 269

Карина Чарыкова

Топография Симонаса Даукантаса в Санкт-Петербурге o 299

Recenzijos (Reviews)

Roma Bončkutė

Recenzuojama: Rita Šepetytė (par.),

Pamokslai vairingose materijose, sakyti Ambroziejaus Pabrėžos, 2020 o 351

Silva Pocyte

Recenzuojama: Domas Kaunas,

Martynas Jankus. Tautos vienytojas ir lietuvių spaudos kūrėjas, 2021 ○ 359

Diskusijos, apžvalgos, pastabos (Discussions, Surveys, Notes)

Mortimer Drach

CorDon – A Deeply Annotated Digital Corpus

of the Works of Kristijonas Donelaitis ○ 367

Pietro U. Dini

In memoriam: Williamas Riegelis Schmalstiegas (1929–2021) ○ 391

Giedrius Subačius

In memoriam: Susitikimai su Williamu R. Schmalstiegu (1929–2021) ○ 397

Christiane Schiller

In memoriam: Gertrud Bense (1930–2021) ○ 405

Inga Strungytė-Liugienė

Lietuvių kalbos institutas, Vilnius

Johanno Arndto Rojaus Darželio maldų redagavimo istorija (1807–1817)

Braunšveigo–Liuneburgo superintendentas, vokiečių teologas, jaunesniosios kartos Reformacijos veikėjas Johannas Arndtas (1555–1621) parašė išskirtinai didelio pasisekimo sulaukusį veikalą *Paradiesgärtlein* (Magdeburgas, 1612). Ši metodinio pobūdžio maldaknygė ypač išpopuliarėjo XVII a. pabaigoje, kylant „antrajai Reformacijos“ bangai – religiniam atsinaujinimo sąjūdžiui – pietizmui (vok. *Pietismus*). Knyga XVIII–XIX a. plito protestantiškuose kraštuose, buvo verčiama į daugelį Europos kalbų. XVIII a. tapo prieinama ir žemesnio socialinio sluoksnio skaitytojams¹. Pirmasis žinomas Arndto *Paradiesgärtlein* vertimas į lietuvių kalbą buvo paskelbtas XIX a. pradžioje. Jį 1807 m. (anonimiškai, nenurodydama informacijos apie rengėjus) išleido Karaliaučiaus spaustuvininko Gottliebo Lebrechto Hartungo našlė:

Jono Arnto buvufio yraufo Wyfkupo Lyneburke Rojaus Darželis pilnas Krikščioniškū Wiežlibyfczū kaip tokios per Dwafės pilnas Maldas i Dušas yra fodinnamos. [...] Karalaučjuje Mete 1807. Išspauftas Karališkoj Knyg Drukkawonej Artungo².

Arndto maldaknygė jau XIX a. pradžioje įėjo į surinkimininkų repertuarą, tapo paklausia šio žanro religine knyga. Karaliaučiaus konsistorijos ataskaitoje (1823 metų birželio 10 dienos)³ rašoma, kad Gilijoje (Labguvos aps.) už Bažnyčios ribų vykstančiose pamaldose, į kurias susiburia iki 200 pamaldžių klausytojų, sakytojai ūkininkai Vindaitis (Windait) ir Groštaitis (Grosztat) gieda bei skaito skyrius iš Biblijos, Arndto knygų *Szešos Knygos apie Tikra Krikščonumą* ir *Rojaus Darželio*:

Außer Gebet und Gesang, sagt man, werden Abschnitte aus Bibel, oder aus Arnds wahrem Christenthume, oder aus dem Paradiesgärtlein vorgelesen⁴.

1 Apie mažesnę Arndto knygų pardavimo kainą, kad šią įstengtų nusipirkti ir nepasiturintys krašto gyventojai, užsimena vokiečių kunigas Michaelis Lilienthalis, Arndto knygų *Sechs Bücher Vom Wahren Christenthum* ir *Paradies=Gärtlein* (Königsberg, 1733) sudarytojas.

2 1824 m. Martyno Liudviko Rėzos (Martin Ludwig Rhesa) veikalo *Aifópas arba Páfakos iš Grykonū kalbós perguldítos* (Karaliaučius,

1824) gale leidėjas Georgas Friedrichas Hartungas išspausdino skelbimą kviesdamas pirkti jo knygyne parduodamas knygas. Tarp šių knygų paminėtas ir *Rojaus Darželis*, kurį leidėjas siūlo įsigyti už 10 sidabrinių grašių („10 Sgr.“) (Rhesa 1824, [71]).

3 Dokumento perrašas, faksimilė ir vertimas į lietuvių kalbą: Barasa 2018, 253–319.

4 Barasa 2018, 281.

Vertimas

Be maldos ir giedojimo, kaip pasakojama, skaitomi skyriai iš Biblijos ir Arndto *Tikrosios krikščionybės arba Rojaus darželio*⁵.

Teologas ir kultūros istorikas Vilius Gaigalaitis (1870–1945) studijoje *Evangeliški Surinkimai Lietuvoje* (Priekulė, 1905), skirtoje surinkimų praeičiai ir dabarčiai nušviesti, Arndto maldaknygę apibūdina kaip vieną labiausiai skaitomų surinkimininkų knygų tiek bendruose susibūrimuose, tiek namie su šeima. Vadinasi, maldaknygės skaitymo įkarštis neblėso. Ji aktualumo neprarado ir beveik po šimto metų.

Surinkimininkai kasdien Knigas imdami liubyja iš Jono Oranto Rojaus Darželio Maldas pafikaityti. Pfalmų knygos⁶ taip Namūfe kaip ir Surinkimūfe mielai wartojamos, ypacz Giefmes fu šlownais, czyftai lietuwiškais Balfais tankei giedamos⁷.

Maldaknygės poreikį patvirtina ir Prūsijos Lietuvos leidėjų, knyginių skelbimai, kviečiantys pirkti Arndto knygas Tilžės, Klaipėdos knygynuose. Gaigalaitis 1911 m. *Pagalbos* žurnale užsimena apie pasibaigusį maldaknygių tiražą. Svarsto, ar ją apsiims spausdinti vokiečių spaustuvės. Kaip būdą pritraukti spausdinimui lėšų užsimena apie leidybos darbuose aktyviai dalyvavusius sakytojus, surinkimų vadovus. Jis svarsto ir apie išankstinės prenumeratos būdą (Gaigalaičio žodžiais *Pirmįmokėjimą*, vok. *Vorschuß*), kuris anksčiau buvo efektyviai taikomas⁸.

Knygotyriniu požiūriu Arndto maldaknygę aptarė Prūsijos Lietuvos lietuviškos knygos ir kultūros tyrinėtojas Domas Kaunas monografijoje *Mažosios Lietuvos knyga. Lietuviškos knygos raida 1547–1940. Kauno duomenimis, Rojaus Darželis* per šimtmetį buvo išspausdintas net 22 kartus⁹. Knygotyrininkas, atsižvelgdamas į didelį laidų skaičių¹⁰, šią knygą laiko paklausiausia iš maldaknygių ir pagrindine šio žanro surinkimininkų knyga Vokietijos imperijos kūrimosi ir stiprėjimo periodu (1808–1919). Jo pastebėjimais, maldaknygę dažniausiai buvo leidžiama formatu *in octavo*, išskyrus 1845, 1889, 1898 m. laidas, išėjusias didesniu formatu. Nuo 1816 m. laidos prie maldaknygės buvo šliejami priedai – šv. Augustino malda ir kt.¹¹

5 Barasa 2018, 311.

6 Turimas omenyje surinkimininkų giesmynas *Visokios naujos giesmės arba evangeliški psalmi*.

7 [Gaigalaitis] 1905, 52.

8 [Gaigalaitis] 1911, 165.

9 Kaunas 1996, 169.

10 Maldaknygės leidybos geografija buvo gana plati. Nuo 1816-ųjų knygą ėmėsi leisti Johannas Heinrichas Postas Tilžėje, nuo 1868-ųjų – Johannas Friedrichas Franzas Schröderis, Priekulės spaustuvininkas, 1880-aisiais maldaknygę leista Jurgio Traušio. 1898 m. leidybos darbai patikėti Kristupui Giedraičiui Klaipėdoje, o XX amžiaus pradžioje maldaknygę spausdinta

ir Martyno Jankaus Bitėnuose (*LB I* 32–34, Nr. 94–100; *LB II*[1] 138–140, Nr. 138–153; *LBP* 15–16, Nr. 94–100b).

11 Kaunas 1996, 396. Pastaraisiais metais gausėjant surinkimininkų raštijos tyrimų, atsigręžta ir į populiariausio Vokietijos liuteronų autoriaus kūrybinį palikimą. Arndto gyvenimo ir veiklos bruožai, 1807 m. lietuviško *Rojaus Darželio* sąsajos su Karaliaučiuje 1733 m. Johanno Stelterio spaustuvėje išleistu vokišku veikalu *Paradies=Gärtlein* apsvarstytos šio tyrimo autorės paskelbtame straipsnyje (Strungytė-Liugienė 2018, 199–221), Arndto knygų naratyvas, viduramžių mistikos tradicijos gyvybingumas analizuotas Žavintos Si-

Pirmasis iškėlęs vokiškos maldaknygės sudarytojo ir vertėjo klausimą buvo bibliografas Vaclovas Biržiška. 1926 m. publikuotoje *Lietuvių bibliografijoje* (t. 2, 1800–1864) jis spėjo, kad maldaknygę vertė surinkimininkų giesmyno *Visokios naujos giesmės arba evangeliški psalmi* sudarytojas Kristijonas Endrikis Mertikaitis¹². Biržiška Arndto veikalą aptarė ir kiek vėliau išėjusioje *Senujų lietuviškų knygų istorijoje* (t. 2, 1957). Darbe dar kartą patvirtino spėjimą Mertikaitį buvus maldaknygės rengėju. Nors knyga Biržiškos žiniomis iki 1904 m. buvo perleista 18 kartų (laidų skaičių vėliau patikslino Kaunas), tačiau bibliografui vokiečių autoriaus Arndto knygų turinys susižavėjimo nesukėlė, atvirkščiai – jam pasirodė jos esančios neįdomios:

Adomas Pridrikis Šimelpenis III apie 1756 m. buvo išvertęs Jono Arndto knygą *Apie tikrą Krikszcionumą*, bet jo atliktas vertimas dingo dar jam esant gyvam 1756–1763 m. karo metu. Tos knygos leidimas, pasirodęs 1807 m., nebuvo tas pats atsiradęs Šimelpenigio darbas, bet naujas vertimas, kurį atliko greičiausia *Psalmyno* leidėjas Kristijonas Mertikaitis. Čia ir Arndto pavardė buvo sulietuvinta į Joną Orantą ir tokia dar buvo pakartota 1819, 1843, 1864, 1879 (du leidimai) ir 1907 m. Kitą to paties Arndto labai populiarią lietuvių tarpe knygą – *Rojaus darželį* – rodos, tas pats Mertikaitis buvo pirmą kartą išspausdinęs tais pačiais 1807 m. ir paskiau ji, nors ir didoka (turėjo daugiau kaip 400 puslapių), buvo nuolatos kartojama, ir ligi 1904 m. buvo išspausdinta mažiausia 18 kartų. Kažkodėl šis neįdomus XVI–XVII a. vokiškas tikiybinis populiarizatorius Mažosios Lietuvos lietuviams ypatingai įtiko¹³.

Abejone, ar Mertikaitis galėjo parengti tiek daug knygų, išreiškė Kaunas. Svarstymais, kad maldaknygės vertėjo reikėtų ieškoti tarp dvasininkijos elito, pasidalinta šio straipsnio autorės disertacijos skyrelyje¹⁴.

Lietuvos bibliografijos duomenimis, Arndto maldaknygė Prūsijos Lietuvoje XIX a. pirmajame ir antrajame dešimtmetyje buvo išspausdinta keturis kartus. Dvi laidos (1807 ir 1816) išėjo Karaliaučiuje Hartungo spaustuvėje¹⁵, dar dvi laidas (1816 ir 1818) išspausdino Tilžės spaustuvininkas Johannas Heinrichas Postas¹⁶. Kelios Arndto maldos pateko ir į surinkimininkų giesmyną *Wiffokies Naujes Giesmes arba Ewangeliški Pšalmi* (Tilžė, 1817). Bene pirmasis atkreipęs dėmesį į šio giesmyno sandarą ir ten prišlietas *Rojaus Darželio* maldas buvo Prūsijos Lietuvos kultūros istorikas ir bibliografas Ansas Bruožis (1876–1928). Bibliografinio pobūdžio leidinyje *Prūsų Lietuvių Raštija. Trumpa Prūsų lietuvių knygų ir kalendorių apžvalga* (Tilžė, 1913) pažymėjo: „Tūlos maldos iš *Rojaus Darželio* buvo 1817 m. išleistoms Psalminėms pridėtos“¹⁷.

dabraitės ir Kotrynos Rekašiūtės (2018, 170–198). Arndto knygų vertimai *Szešos Knygos apie Tikkra Krikszcionuma* (1807 m. Karaliaučiaus ir 1864 m. Tilžės laidos) ortografijos aspektu tirti Mindaugo Šinkūno (2019, 176–232).

¹² Biržiška 1926, 114–115, įrašas 444.

¹³ Biržiška 1998, 279–280.

¹⁴ Strungytė-Liugienė 2014, 74–81.

¹⁵ LB I 32–33, Nr. 94, 96 ir LBP 15–16, Nr. 94, 96.

¹⁶ LB I 32–33, Nr. 95, 97 ir LBP 15, Nr. 95, 97.

¹⁷ B[ruožis] 1913, 28.

Šiame straipsnyje siekiama atskleisti šešių Arndto *Rojaus Darželio* maldų, kurios pirmą kartą buvo paskelbtos 1807 m. Karaliaučiuje Hartungo spaustuvelyje¹⁸ (toliau – RD), redagavimo istoriją. Siekiama parodyti, kokius redagavimo polinkius ir turinio transformacijas patyrė Arndto tekstai antroje 1816 m. *Rojaus Darželio* Karaliaučiaus laidoje¹⁹ (toliau – K1816), 1816-aisiais to paties pavadinimo Tilžės laidoje²⁰ (toliau – T1816) ir 1817 m. surinkimininkų giesmyne *Wiffokies Naujes Giesmes arba Ewangeliški Pfalmi* (Tilžė, toliau – MerG).

1. ROJAUS DARŽELIO PIRMOJI (1807) LAIDA KARALIAUČIUJE. Šešios aptariamoms *Rojaus Darželio* maldos (žr. 1 lentelę) buvo išspausdintos antroje ir trečiojoje maldaknygės dalyje.

RD	K1816	T1816	MerG
„Apdumojimas tôs Perfonôs, kurri kencza, ir Priežaftis Kentejimo Jezaus Krištaus“, p. 160, II dalis, 13 malda	„Apdumojimas tôs Perfonôs, kurri kencza, ir Priežaftis Kentejimo Jezaus Krištaus“, p. 160, II dalis, 13 malda	„Apdumojimas tôs Perfonôs, kurri kencza, ir Priežaftis Kentejimo Jezaus Krištaus“, p. 160, II dalis, 13 malda	„Apdumojims tos perfonas kurri kenczia ir priezafitis Kentejima Jezaus Krištaus“, p. 341
„Palinkfminojimo Maldele apie Ronas mufu Pono Jezaus Krištaus“, p. 178, II dalis, 18 malda	„Palinkfminojimo Maldele apie Ronas mufu Pono Jezaus Krištaus“, p. 178, II dalis, 18 malda	„Palinkfminojimo Maldele apie Ronas mufû Pono Jezaus Krištaus“, p. 178, II dalis, 18 malda	„Palinkfminojima maldele apie Ronas mufu Pona Jezaus Krištaus“, p. 344
„Malda apie tikkra Priffiwertimma bey Griekû Iŝpažinnima“, p. 224, III dalis, 5 malda	„Malda apie tikkra Priffiwertimma bey Griekû Iŝpažinnima“, p. 224, III dalis, 5 malda	„Malda apie tikkra Priffiwertimma bey Griekû Iŝpažinnima“, p. 221, III dalis, 5 malda	„Malda Priffiwertima ir Iŝpažinima Grieku“, p. 349

18 [Johann Arndt,] *Jono Arnto buwufio wyraufio Wyfkupo Lyneburke Rojaus Darželis pilnas Krikščioniškû Wiežlibyftczû kaip tokios per Dwafês pilnas Maldas i Duŝas yra fodinamos. [...]* Karalauczuje Mete 1807. Išspausdintas Karališkoj Knyg Drukkawonej Artungo; LNB: A 1/807.

19 [Johann Arndt,] [*Jono Arnto buwufio wyraufio Wyfkupo Lyneburke*] *Rojaus Darželis pilnas Krikščioniškû Wiežlibyftczû kaip tokios per Dwafês pilnas Maldas i Duŝas yra fodinamos. [...]* Karalauczuje Mete 1816. Išspausdintas Karališkoj Knyg Drukkawonej Artungo; LNB: LC 729195/1816.

20 [Johann Arndt,] *Jono Arnto buwufio wyraufio Wyfkupo Lyneburke Rojaus Darželis pilnas Krikščioniškû Wiežlibyftczû kaip tokios per Dwafês pilnas Maldas i Duŝias yra fodinamos. [...]* Tilžėje Mete 1816. Išspausdintas Knyg Drukkawonej Pufto; LNB: LC 673143/1816. Kadangi egzempliorius defektinis, tekstas „Malda apie tikkra Priffiwertimma bey Griekû Iŝpažinnima“ analizuojamas remiantis Kauno technologijos universiteto bibliotekos egzemplioriumi (šifras: Cs 9942). Dėkoju bibliotekos Retų spaudinių grupės vadovei dr. Editai Korzonaitei už padarytas teksto kopijas.

RD	K1816	T1816	MerG
„Malda prieš Baime dėl fudnôs Dienôs“, p. 338, III dalis, 30 malda	„Malda prieš Baime dėl fudnôs Dienôs“, p. 338, III dalis, 30 malda	„Malda prieš Baime del fudnôs Dienôs“, p. 338, III dalis, 30 malda	„Malda kad bijei Suidnos Dienos“, p. 353
„Dël Geidawimo ir Iffiilgimo amžinôs Gywatôs“, p. 241, III dalis, 10 malda	„D[é]l Geidawimo ir Iffiilgimo amžinôs Gywatôs“, p. 241, III dalis, 10 malda	„Dél Geidawimo ir Iffiilgimo amžinôs Gywatôs“, p. 239, III dalis, 10 malda	„Malda del geidawima ir iffiilgima Amžinas Gywatas“, p. 356. Šios maldos tęsinys, pavadintas „Nes Amžinoji Gywata yra“ (p. 361), atskira dalimi maldaknygėse neišskirtas
„Malda dėl išganytingo Gálo“, p. 247, III dalis, 11 malda	„Malda dėl išganytingo Gálo“, p. 247, III dalis, 11 malda	„Malda dėl išganytingo Gálo“, p. 244, III dalis, 11 malda	„Malda del Išganytinga Galla“, p. 362

1 lentelė. Maldų išdėstymas RD, K1816, T1816 ir MerG

Toliau aptariama, kokiomis kalbinėmis nuostatomis buvo grindžiamos Karaliaučiaus Hartungo spaustuvės *Rojaus Darželio* (1807, toliau – RD) maldos.

1.1. ORTOGRAFIJOS IR FONETIKOS YPATYBĖS. Maldaknygėje vartojami rašmenys su įprastais diakritiniais ženklais. Vardažodžių, įvardžių acc. sg. galūnė paprastai realizuojama grafemomis <ą>, <ę>, <į> <u>, plg.: *Kérŕstą* RD 160, *Saulę* RD 161, *tawę* RD 249, *manę* RD 288, *Sžirdi* RD 179, *Žodėli* RD 224, *i Dangu* RD 224. Kristijono Gotlybo Milkaus (Christian Gottlieb Mielcke, 1733–1807) gramatikoje *Anfangs-Gründe einer Littauischen Sprach-Lehre* (Karaliaučius, 1800, toliau – MG)²¹ teikiama šios formos galūnė <ą>, <ę>, <į>, <u>, plg.: *Poną* MG 25, *Žwákę* MG 33, *Sžirdi* MG 35, *MG Dangu* 37. Veikiamųjų būtojo kartinio laiko vyriškosios giminės dalyvių sg. ir pl. galūnėse yra <ę>: *beęes* RD 161, *ne ragavę yra* RD 182, plg. pavyzdžius Milkaus gramatikoje: *Penėjęs* MG 104, *Penėję* MG 104. Raidės <ą>, <ę>, <u> rašoma žodžio šaknyje ar savybinių įvardžių aliatyve: *iffiğafti* RD 339, *paŕŕŕkufftis* RD 225, *manęŕŕpi* RD 250,

21 Kristijonas Gotlybas Milkus 1800 m. išleido pataisytą ir papildytą Povilo Frydricho Ruigio gramatiką (pastaroji *Anfangsgründe einer Littauischen Grammatick* išėjo 1747 m. Karaliaučiuje). Prieš Milkų tokio pobūdžio leidinį beveik dešimtmečiu anksčiau (1791) paskelbė jo oponentas Trempų

kunigas Gotfrydas Ostermejeris. Milkaus ir Ostermejerio gramatikos XIX a. pirmoje pusėje darė poveikį Prūsijos Lietuvos rašomajai kalbai ir jos raidai. Vis tik tai populiariesnė ir įtakingesnė buvusi Milkaus gramatika, žr. Palionis 1995, 139.

ſawęſpi RD 250, plg. vartoseną Milkaus gramatikoje: *ſwęſti* MG 78, *manęſpi* MG 64, *tawęſpi* MG 64. Linkstama cirkumfleksu <^> žymėti genityvo formas: *Aſarû* RD 161, *Meilės* RD 161. Cirkumfleksą šioje formoje rekomendavo ir Milkus (žr. jo pastabas MG 23). Prielinksnis *i* realizuojamas grafema su šakele <i>: *i Skrynę* RD 182. Taip pat linkstama rašyti ir priešdėlį *i-*: *ieina* RD 181 (bet pasitaiko ir *ifitemikis* RD 181). Yra polinkis priebalsį [ž] žymėti rašmenimis su diakritiniais ženklais <ž> ir <ž̇> (*amžina* RD 338, *ženklû* RD 339). Milkus, sekdamas ankstesnių gramatikų tradicija, žymi priebalsių [z] ir [ž] grafinį atskyrimą: *Iėzus* MG 12 ir *Žardininkas* MG 12.

Į akis krinta maldaknygėje moteriškosios giminės būdvardžių, įvardžių ir skaitvardžių acc. pl. galūnėse retkarčiais šmėstelėjęs -es: *ſwentafes* RD 179, *jes* RD 179, *kurręs* RD 179, *penkęs* RD 180. Gotfrydo Ostermejerio (Gottfried Ostermeyer, 1716–1800) parengtoje gramatikoje *Neue Littauifche Grammatik* (1791, toliau – OG) teikta galūnė -ès (*gerafēs* OG 38). Galūnė -es (ir -ès) nurodyta ir Milkaus darbe, plg. *Giefmės* MG 33, *Ies* MG 53, *Kétures* MG 60. Tai bene vienintelė nestandartinė, nuo gramatikose siūlomų rekomendacijų nutolusi ypatybė.

Daiktavardžių, būdvardžių, veiksmažodžių galūnėse dvibalsių [ai], [ei] antrasis dėmuo žymimas <i>, bet ne <y>: dat. sg. *tewiſkai Rykſtei* RD 63, praes. 2 sg. *fakai* RD 108, praet. 2 sg. *dawei* RD 179(3×). Milkaus gramatikoje šias formas rekomenduojama rašyti su <ai>, <ei>: *Rankai* MG 31, *Sukai* MG 88, *krowei* MG 97. Reiktų pastebėti, kad Milkus pagrindinę voc. sg. formą laiko su <ai> (*Ponai* MG 26), tačiau pastabose išskiria dvibalsio [ai] antrojo dėmens žymėjimą ir su <y> kalbėdamas apie asmenvardžius (*Ionay* MG 27, *Pétray* MG 27), taip pat tokiuose žodžiuose kaip *Kumay* (*mein Pathe*) MG 27, *Nabağay* (*du Elender!*) MG 27.

Maldaknygėje stengiamasi pritaikyti jau Danieliaus Kleino rekomenduotą ir tapusią normine prievaismių rašybą su -ay, -ey, kuri padėjo skirti prievaismius nuo vardažodžių: *drutay* RD 179, *dūfningay* RD 161, *ſwēfey* ‘šviesiai’ RD 181(2×). Atvejai su -ei reti: *lygei* RD 179.

Didžiųjų raidžių rašybą vokiečių kalbos pavyzdžiu gana kryptingai linkstama taikyti tikriniams ir bendriniais daiktavardžiams.

Maldaknygės tekstų fonetika yra labiau gramatinė. Čia išlaikomas ilgasis vokalizmas nekirčiuotose galūnėse. Gen. sg. ir veiksmažodžių praes. 3 vartojama [o]: *iſ-laiko* RD 337, *iſgano* RD 159, *Stalo* RD 158, *tawo* RD 158 (plg. su pavyzdžiais Milkaus gramatikoje: *Laiko* MG 114, *Géro Pono* MG 44).

Tvirtapradžiai dvibalsiai [ái], [áu], [éi] išlaikomi sveiki (*Kunnigaikſczus* RD 386, *Saulei* RD 379, *Kaulai* RD 382, *Weidas* RD 379). Monoftongizacijos atvejų nepastebėta. Palyginkime dvibalsių vartosenos šaknyje ir priesagoje -aitis pavyzdžius Milkaus gramatikoje: *fpáudei* MG 96, *léidai* MG 96, *Brolužžaitis* MG 159, *Padelatis* MG 65.

Užfiksuota [o] ir [uo], [è] ir [ie] mišimo atveju, plg. *prapūlufio* RD 150 ir *Nodû* RD 149, *Kwēczeis* RD 377, *Karalene* RD 159 ir *atfiliepe* RD 389, *praliec3au* RD 136. [o] ir [uo], [è] ir [ie] painiojimo esama ir gramatikose: *ūgą* MG 15 ir *Girtoklis* MG 158, *Pēmũ* MG 15 ir *Piemũ* MG 39, *rēbus* OG 37 ir *kiekwiens* OG 56, *dūfu* OG 104 ir *dainofu* OG 74.

1.2. SVARBESNĖS MORFOLOGIJOS YPATYBĖS. Maldaknygės tekstams būdingos gramatikose teikiamos morfologijos ypatybės. Pavyzdžiui, įvardžiuotinių būdvardžių vyriškosios giminės daugiskaitos vardininkas turi galūneje *-ji* (*apfunkintieji* RD 183, *lengvaširdingieji* RD 75, *Pakajingieji* RD 94). Tiek Milkaus (žr. MG 55), tiek Ostermejerio teikiama šios formos galūnė *-ji: gerieji* OG 38. Analogiška galūnė rekomenduojama ir įvardžiuotinių įvardžių: *Manieji, Mufieji, Tawieji, Sawieji* MG 70.

Fakultatyviai vartojami – išmetami arba paliekami – trumpieji galūnių balsiai: *Diewas* RD 288, *karalauja* RD 377, *waddina* RD 377 ir *wiens* RD 139, *ißganytings* RD 137, *atgaiwin* RD 137, *nor* RD 288. Kai kada trumpinimas žymimas apostrofu: *Pon's* RD 377, *Diew's* RD 377, *apfáugoj'* RD 159, *myledam's* RD 137. Nekerčiuotas trumpųjų galūnių trumpinimas rekomenduotas ir aptariamose gramatikose. Pavyzdžiui, Milkus I linksniuotės daiktavardžių paradigmoje atspindėjo tik sveikąją nom. sg. formą: *Diewas* MG 25, *Ponas* MG 25, tačiau pastabose (*Anmerkungen*) jis nurodė ir galimus kontrakcijos atvejus: *Pon's* MG 26, *Kunnigs* MG 26. Veiksmažodžio *mylėti* asmenavimo paradigmoje jis pateikė dvi esamojo laiko 3 asmens formas: *Myli* MG 112 ir *Myl'* MG 112.

Pagal gramatikas (plg. *Manijè* MG 66, *Sawijè* MG 71, *ákije* MG 34, *Naktije* MG 35 ir *Manijè* OG 46, *Sawijè* OG 47, *Akijè* OG 28) realizuojama *i* kamieno daiktavardžių ir savybinių įvardžių iness. sg. forma (plg. *Naktije* RD 338, *Ugnije* RD 341). Maldaknygės tekstuose daugiskaitos naudininko formą linkstama realizuoti su galūne *-iems*: *wiffiems* RD 73, 80, *tiems* RD 85. Milkaus gramatikoje vyriškosios giminės įvardžių *tas, šis* dat. pl. nurodytas taip: *Tiem's* MG 69, *Sziems* MG 68.

Moteriškosios giminės loc. sg. rašoma su *-sa*, pavyzdžiui, *Rankûsa Kojûsa* RD 179, o vyriškosios – su *-se*: *kurrûse* RD 339, taip kaip nuo Kleino laikų rekomendavo gramatikos, plg. *Rankofâ* OG 26 ir *Ponûfè* OG 21, *Ukkiûse, -iûs'* OG 23, *âwifa* MG 35, *Giefmêsa* MG 33 ir *Ryßiûse* MG 28, *Žalcziûse* MG 29.

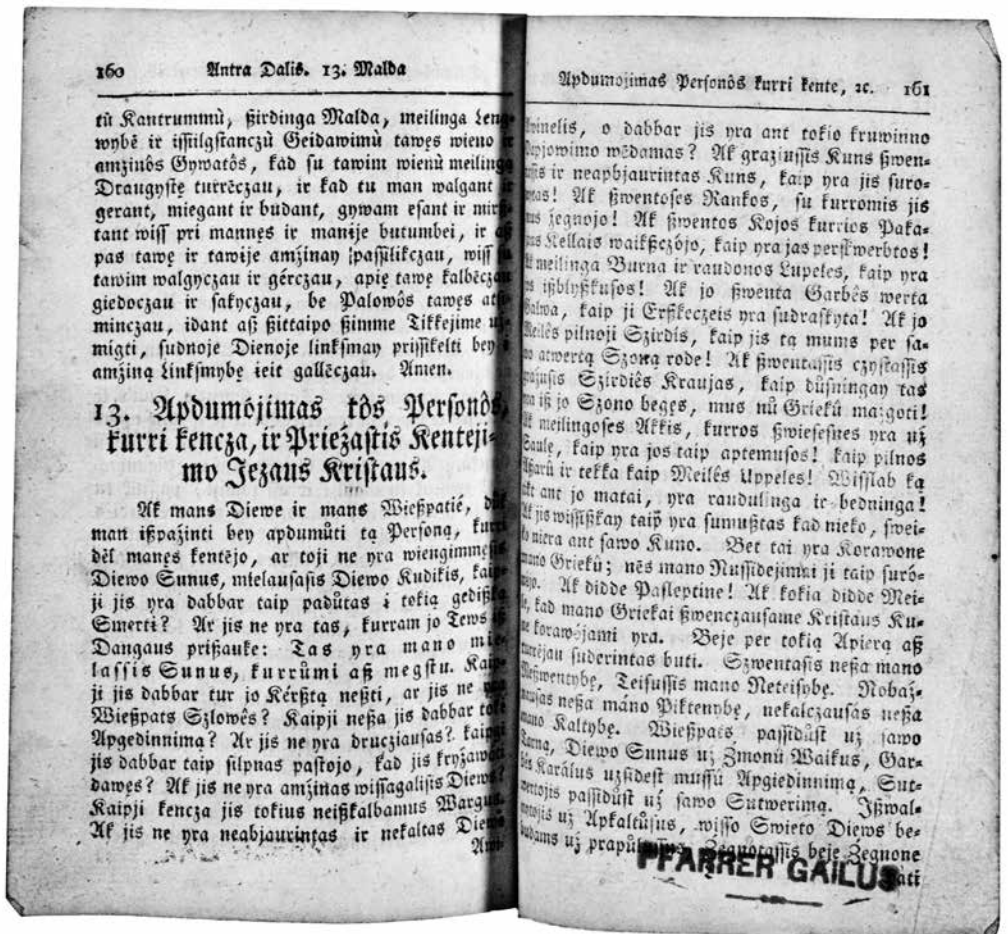
Apibendrintai galima pasakyti, kad maldaknygės kalba atitinka ano meto gramatikų teikiamas normas, paremta oficialių bažnytinių ir filologinių raštų standartu – XVIII ir XIX a. jau įsigalėjusia Prūsijos Lietuvos vakarų aukštaičių pietine patarme. *Rojaus Darželyje* vartojami rašmenys su diakritiniais ženklais, tam tikrais atvejais vengiama fonetinio principo taikymo.

2. KARALIAUČIAUS ROJAUS DARŽELIO PIRMOSIOS (1807) IR ANTROSIOS (1816) LAIDOS SANTYKIS. Po devynerių metų, 1816-aisiais, Hartungo spaustuvėje Karaliaučiuje pasirodė antroji *Rojaus Darželio* laida. Aptariamoms maldos šioje laidoje grupavimo ir teksto struktūros požiūru išliko nepakitusios²².

Kalbant apie ortografiją, tam tikrose pozicijose nuosekliau dėliojami kirčio ženklai. Pastebėtas dažniau akūtu <'> kirčiuotas dvibalsis [au]: *laukti* RD 338 → *láukti* K1816 338, *wiernaufas* RD 226 → *wiernáufas* K1816 226, *fulaužytą* RD 227 → *fuláužytą* K1816 227.

22 Renkant naująją laidą Karaliaučiuje buvo stengiamasi išlaikyti ir neatitrūkti nuo

1807 m. maldaknygės puslapių numeracijos.

1 pav. RD 160–161: malda „Apdumojimas tōs Perfonōs, kurri kencza, ir Priežastis Kentejimo Jezaus Kristaus“;
LNB: A4/807

Vietoj retkarčiais surinkto raidžių junginio <fz> yra pavartotas digrafas <β>: *fzauktu* RD 248 → *βauktu* K1816 248, *afz* RD 243 → *aβ* K1816 243, bet toks taisymas nenuoseklus: *fugryfz* RD 243 = *fugryfz* K1816 243. Pridėtas trūkstamas cirkumfleksas <^>, padedantis skirti genetyvo formas: *Meiles* RD 180 → *Meilēs* K1816 180 ar patikslintas priebalsio [ž] grafinis žymėjimas: *ne žinnau* RD 228 → *ne žinnau* K1816 228.

Iš morfologijos taisylių pastebėtas vyriškosios giminės aukščiausiojo laipsnio būdvardžio galūnės *-is* pakoregavimas į *-ias*²³ maldoje „Malda dėl išganytingo Gálo“:

23 Kuršaitis gramatikoje (1876) dar nurodo du rekomenduojamus vyr. g. aukščiausiojo laipsnio būdvardžių (superliatyvo) for-

mantus *-iausias* ir *-iaúsis*: Kuršaitis 2013b, 239–240.

fawo daugiaufi ir geraufą Czefą [...] sugaišinau RD 247 → fawo daugiaufą ir geraufą Czefą [...] sugaišinau K1816 247.

Užfiksuotas bene vienintelis leksikos taisymas maldoje „Apdumójimas tôs Perfonôs, kurri kencza, ir Priežaftis Kentejimo Jezaus Kriftaus“, kai vietoj savybinio įvardžio *savo* buvo pasirinktas asmeninis įvardis *jo*: *ant fawo Kuno RD 161 → ant jo Kuno K1816 161.*

Šioje laidoje pastebėti ir atitaisyti spaudos riktai. Pakoreguotas klaidingai kitam žodžiui priskirtas priešdėlis *į-*: *czei tekkēti RD 181 → cze itekkēti K1816 181*, ištaisytos apverstos raidės: *Nammns RD 243 → Nammus K1816 243*. Tačiau korektūros klaidų liko. Maldoje „Apdumójimas tôs Perfonôs, kurri kencza“ pakartotas raidžių rinkėjo klaidingai perskaitytas žodis *Kaipji* (= *Kaipgi*) *RD 160 = Kaipji K1816 160(2×)*.

Perleidžiant antrąją laidą neišvengta ir naujų teksto rinkimo netikslumų: *futirps RD 338 → futrips K1816 338, Maldoje RD 340 → Muldoje K1816 340, tikkrafis RD 338 → nikkrafis K1816 338.*

Apibendrintai galima pasakyti, kad aptariamoms maldos antroje, 1816-ųjų, *Rojaus Darželio* Hartungo spaustuvės laidoje yra be žymesnių ir reikšmingų turinio taisymų. Dar nuosekliau nei pirmojoje laidoje dėliojami kirčio ženklai. Stengiamasi nenukrypti nuo pirmosios laidos kalbinių nuostatų ir išlaikyti labiau standartinę kryptį.

3. KARALIAUČIAUS ROJAUS DARŽELIO PIRMOSIOS (1807) IR ANTROSIOS (1816) LAIDOS SANTYKIS SU 1816 M. ROJAUS DARŽELIO LAIDA TILŽĖJE. Paklausiōs Arndto maldaknygės leidybos ėmėsi Tilžės spaudos pradininkas, Kopenhagos spaustuvininkų auklėtinis Johannas Heinrichas Postas. *Rojaus Darželis* buvo išspausdintas pirmaisiais spaustuvės įkūrimo metais, 1816-aisiais²⁴. Sulyginus šaltinius, pastebėta, kad naujieji Karaliaučiaus antrosios laidos morfologinio ir leksinio pobūdžio taisymai buvo perimti Tilžės laidoje (plg. 2 lentelę).

RD	K1816	T1816
<i>nieko, fweiko niera ant fawo Kuno 161</i>	<i>nieko fweiko niera ant jo Kuno 161</i>	<i>nieko fweiko niera ant jo Kuno 161</i>
<i>fawo daugiaufi ir geraufą Czefą [...] sugaišinau 247</i>	<i>fawo daugiaufą ir geraufą Czefą [...] sugaišinau 247</i>	<i>fawo daugiaufą ir geráfą Czefą [...] sugaišinau 244</i>

2 lentelė. Leksinio ir morfologinio pobūdžio taisymai T1816, perimti iš K1816

Tekstų analizė perša mintį, kad Posto rinkėjas galėjo remtis ką tik iš spaustuvės išėjusia naujausia Hartungo laida. Toliau aptariama, kokie pataisymai buvo atlikti leidžiant naująją laidą Prūsijos provincijoje.

Rašybos taisymų yra nedaug. Atskirą atvejį sudaro gana sisteminga tendencija moteriškosios giminės vardažodžių ir įvardžių acc. pl. rašyti su *-qs*, *-es*: *Žaifdas K1816 249 → Žaifdąs T1816 246, Rankas ir Kojas K1816 249 → Rankąs ir Kojąs T1816 247,*

²⁴ Kaunas 1987, 138.

Kanczas K1816 249 → *Kanczas* T1816 247, *jes* K1816 249 → *jės* T1816 247, *tas* K1816 179 → *tās* T1816 179.

Sekant Hartungo laidos tendencija akūtu dažniau žymimas dvibalsio [au] pirmasis dėmuo – <áu>, pvz.: *šwenczaufame* K1816 161 → *šwenczáuufame* T1816 161, *Nobažnaufas* K1816 161 → *Nobažnáufas* T1816 161, *gillaufą* K1816 162 → *giláuufą* T1816 162.

Pastebėta keletas prieviksmių rašybos taisyčių. Stengiamasi pakoreguoti kur ne kur užsilikusią nenorminę prieviksmių rašybą: *wertai* K1816 338 → *wertay* T1816 338, *ly[g]ei* K1816 179 → *lygey* T1816 179, *ilgai* K1816 243 → *ilgay* T1816 241.

Užfiksuoti vos keli fonetikos keitimo atvejai. Pataisytas [ie], kartais ir [uo] vienbalsinimas šaknyje: *neks* K1816 179 → *nieks* T1816 179, *Nekyftės* K1816 246 → *Niekyftės* T1816 243, *peršwesto* ‘peršviesto’ K1816 179 → *peršwiesto* T1816 179, *Pražuddytofus* K1816 162 → *Pražuddytūfus* T1816 161.

Tam tikrais atvejais Tilžės laidoje atsakoma geminatų, [b, n, k, l, s] dvibalsinimo: *dabbar* K1816 160 → *dabar* T1816 160(2*), *kruwinno* K1816 161 → *kruwino* T1816 160, nom. sg. *Akkis* K1816 161 → *Akis* T1816 161, *gillaufą* K1816 162 → *giláuufą* T1816 162, *mielaffis* K1816 160 → *mielafis* T1816 160, *šwentaffis* *czystaffis* K1816 161 → *šwentafis* *czystafis* T1816 161.

Leksikos taisyčių ypač mažai. „Maldoje dėl išganytingo Gálo“ vietoj įvardžio *savo* pavartotas įvardis *mano*: *rodyk man šawo Silpnybeje* K1816 249 → *rodyk man mano Silpnybeje* T1816 246. Kitoje maldoje „Dėl Geidawimo ir Ėiilgimo amžinôs Gywatôs“ vietoj *tawę pati jūse* K1816 245 pataisyta į *tawę pati šawije* T1816 243. Tame pačiame tekste praleistas įvardis *tu*: *kur tu mums* K1816 243 → *kur mums* T1816 241.

Šioje laidoje jau atsiranda sintaksės taisyčių. „Palinkiminojimo Maldelėje apie Ronas mufu Pono Jezaus Krištaus“ 2 kartus prielinksnis *prieš* su acc. sg. pakoreguotas į prielinksni *į* su acc. sg.: *ir tawo karščzof[ê]s Meilės prieš manę* K1816 180 → *ir tawo karščzofês Meiles į manę* T1816 180, *ant Meilês prieš šawo Artimą* K1816 182 → *ant Méilês į šawo Artimą* T1816 181. Toje pačioje maldoje žodžių junginys *atilsis + už + acc. pl.* pakoreguotas į *atilsis + dat. pl.*: *raffite Atilfi[į] už šawo Dušas* K1816 183 → *raffite Atilfi šawo Dušioms* T1816 183. Pataisytas ir prielinksnis *nuo + gen. sg.* į prielinksni *ant + gen. sg.*: *jis nū Swodbôs pareis* K1816 339 → *jis ant Swodbôs pareis* T1816 339. Kitoje maldoje pakoreguoti linksniai. Vietoj voc. sg. yra pasirinktas nom. sg.: *Ak amžina Atilfię!* K1816 244 → *Ak amžina Atilfis!* T1816 242.

Tilžės laidoje taisomos korektūros klaidos: *mus užtrukko* K1816 340 → *mums užtrukko* T1816 340, *kaipji jis yra* K1816 160 → *kaipgi jis yra* T1816 160, *Kaipji neša* K1816 160 → *Kaipgi neša* T1816 160, tačiau ne visur: *Kaipji jis dabbar* K1816 160 = *Kaipji jis dabbar* T1816 160.

Perleidžiant maldyną Tilžėje buvo padaryta ir naujų teksto rinkimo kaidų: *meilinga* K1816 161 → *meilinda* T1816 161.

Apibendrintai reikėtų pasakyti, kad Tilžės laidoje šiek tiek daugiau užfiksuota rašybos, sintaksės taisyčių nei atnaujintoje Karaliaučiaus laidoje. Labiausiai išskirtina rašybos ypatybė, kuri pasižymėjo sistemingumu – moteriškosios giminės vardžodžių ir įvardžių acc. pl. vartotas *-as, -es*. Tačiau ši ypatybė nelaikytina Tilžės laidos naujove, vienas kitas tokios rašybos atvejis jau šmėsteldavo ir pirmoje 1807 m. Ka-

raliaučiaus laidoje. Visi šie taisymai rodo, kad Tilžės laida nebuvo paraidžiui perrinkta. Vis tiktai įvairių sluoksnių nesutapimų registravimas atskleidžia, kad korekcijų būta, tačiau jos minimalios, paliekant tą pačią tekstų sandarą ir neliečiant turinio.

4. KARALIAUČIAUS ROJAUS DARŽELIO PIRMOSIOS (1807) IR ANTROSIOS (1816) LAIDOS BEI TILŽĖS 1816 M. LAIDOS SANTYKIS SU MERTIKAIČIO GIESMYNU (1817). Šešias Arndto maldas į giesmyną *Wiffokies Naujes Giefmes arba Ewangeliški Pfalmai* įdėjo ir Mertikaitis. Maldos turi tęstinę puslapių numeraciją, prijungtos kustodu. Toks žymėjimas rodo, kad šiuos tekstus buvo sumanyta išleisti kartu su giesmių rinkiniu. Aiškesnių nuorodų, iš kur imtos Arndto maldos, nėra. Pateikta mažai informatyvi paantraštė: „Dar ir yra keles Maldas iš Jona Oranta knygu iš vokiškas i letawiška kalba perftatytas ir pridetas“ (*MerG* 341). Kas buvo maldų vertėjas ir kokiais šaltiniais jis rėmėsi, nenurodyta ir dviejose giesmyno prakalbose. Šiose prakalbose kalbama apie krikščionio moralę, tikinčiojo atsinaujinimą, giesmių, čia vadinamų psalmis, naudą.

Pasikartojanti leksika, žodžių junginių sintaksiniai ryšiai, nepaisant kai kurių neaitikimų (sinonimų substitucijos, žodžių praleidimų ar įterpimų, žodžio tvarkos pakeitimų), leidžia svarstyti apie genetinį maldų su *Rojaus Darželio* vertimu ryšį. Palyginus Mertikaičio variantus su anksčiau išėjusiomis Karaliaučiaus ir Tilžės laidomis, stebina transformacijų ir tekstų iškraipymo mastas. Prieš išskleidžiant ir plačiau aptariant „mertikaitiškus“ taisymus, pirma norėtusi pasvarstyti, kiek ir kurios laidos darė įtaką Mertikaičio tekstams. Be abejo, šiam svarstymui pasitarnaus Tilžės (1816) laidoje išryškėję skirtumai. Sulyginus aptariamus šaltinius, atsiveria štai toks vaizdas. Dalis Tilžės laidos skirtumų visiškai neatspindėti Mertikaičio giesmyno maldose. Mertikaičio pasirinkimas yra artimesnis Karaliaučiaus laidoms (plg. 3 lentelę).

RD	K1816	T1816	MerG
<i>jis nu Swodbôs pareis</i> 339	<i>jis nu Swodbôs pareis</i> 339	<i>jis ant Swodbôs pareis</i> 339	<i>jis nu Swodbas ateis</i> 354
<i>ir tawo karšc3ofês Meiles priëß mannę</i> 180	<i>ir tawo karšc3ofês Meilês priëß mannę</i> 180	<i>ir tawo karšc3ofês Meiles i mannę</i> 180	<i>ir tawa Karštofes meiles priëß mane</i> 346
<i>ant Meilês priëß sawo Artimą</i> 182	<i>ant Meilês priëß sawo Artimą</i> 182	<i>ant Meilês i sawo Artimą</i> 181	<i>ant meiles priëß mana Artima</i> 347
<i>kur tu mums</i> 243	<i>kur tu mums</i> 243	<i>kur mums</i> 241	<i>kur tu mums</i> 358
<i>ir tawę pati jûfe</i> 245	<i>ir tawę pati jûfe</i> 245	<i>ir tawę pati sawije</i> 243	<i>ir tawe pati=jofe</i> 360

3 lentelė. MerG santykis su RD ir K1816 ir skirtumai nuo T1816

Kita dalis Tilžės laidos skirtumų rodo ryšį su Mertikaičio tekstais. Vis tiktai į akis krinta, kad dauguma Tilžės laidai artimesnių atvejų Mertikaičio variantuose jau „apauge“ naujomis transformacijomis: pakeista skaičiaus ar giminės kategorija (*Dušioms* → *Dušei, amžina* → *amžins*), priešlietas priešdėlis (*gydit* → *išgydyti*) ar pasirinkta kita būdvardžio forma (*bednam* → *bednojui*) (plg. 4 lentelę).

RD	K1816	T1816	MerG
<i>rodyk man fawo</i> <i>Silpnybeje</i> 249	<i>rodyk man fawo</i> <i>Silpnybeje</i> 249	<i>rodyk man mano</i> <i>Silpnybeje</i> 246	<i>rodyk man mana</i> <i>silpnybeje</i> 364
<i>raffite Atilfi už</i> <i>fawo Dušas</i> 183	<i>raffite Atilfi] už</i> <i>fawo Dušas</i> 183	<i>raffite Atilfi</i> <i>fawo Dušioms</i> 183	<i>rafit Atilfi fawa</i> <i>Duſei</i> 348
<i>manę wël gydit</i> <i>galētu</i> 226	<i>manę wël gydit</i> <i>galētu</i> 226	<i>manę wel gydit</i> <i>ne gal</i> 223	<i>mane iſgydyti</i> <i>ne gal</i> 351
<i>Ak amžina</i> <i>Atilfię!</i> 244	<i>Ak amžina</i> <i>Atilfi!</i> 244	<i>Ak amžina</i> <i>Atilfis!</i> 242	<i>Ak amžins</i> <i>Atilfis!</i> 360
<i>ne tikt už ſitta</i> <i>bedną Swietą</i> 339	<i>ne tikt už ſitta</i> <i>bedną Swietą</i> 339	<i>ne tikt ſittam</i> <i>bednam Swietui</i> 338	<i>ne tik ſiam</i> <i>bednojui Swietui</i> 354

4 lentelė. MerG santykis su T1816 ir skirtumai nuo RD ir K1816

Tilžės laidoje išryškėjusių naujų neatitikimų kokybinis ir kiekybinis santykis Mertikaičio atvejų atžvilgiu leidžia samprotauti Tilžės laidą buvus papildomu Mertikaičio šaltiniu, į kurį galėjo būti atsižvelgta rengiant 1817 m. surinkimininkų giesmyno laidą.

Mertikaičio tekstų santykį su naujausia Karaliaučiaus laida iliustruoja skirtumas, koreliuojantis su MerG (*jo = jo*), bet nesutampantis su 1807 m. laida (*savo ≠ jo*) (plg. 5 lentelę).

RD	K1816	MerG
<i>nieko, fweiko niera ant</i> <i>fawo Kuno</i> 161	<i>nieko fweiko niera ant</i> <i>jo Kuno</i> 161	<i>nieko fweiko niera ant</i> <i>jo Szwentojų kuno</i> 342

5 lentelė. MerG santykis su K1816 ir skirtumai nuo RD

Toliau aptariama, kokio pobūdžio transformacijos buvo atliktos Arndto maldose, kurios pateko į surinkimininkų giesmyną.

5. KARALIAUČIAUS ROJAUS DARŽELIO ANTROSIOS (1816) LAIDOS SANTYKIS SU MERTIKAIČIO GIESMYNŲ MALDOMIS. Mertikaičio maldose užfiksuoti įvairių sluoksnių – ortografijos, fonetikos, morfologijos, žodžių darybos ir leksikos skirtumai.

5.1. ORTOGRAFIJOS IR FONETIKOS YPATYBĖS. Skirtingai nei K1816, Mertikaičio maldose neišlaikomas gana sistemingas didžiųjų raidžių žymėjimas tikriniuose ir bendriniuose daiktavardžiuose. Didžiosios raidės žymimos be aiškaus nuoseklumo: kai kada daiktavardžiuose, kai kada būdvardžiuose, kai kada veiksmažodžiuose: *amžinos* Gywátôs K1816 242 → *Amžinas* Gywatas MerG 357, *Diewą nū Weido reggēti* K1816 243 → *Diewa nu weida Reggeti* MerG 358, *Atpirkim's yra amžinas* K1816 339 → *Atpirkims yra Amžins* MerG 354.

Dar ir yra Keles
Maldas

is
Jona Dranta

Rygu

is mokiskas i letawiska kalba perstatytas ir
prietas.

Apdumojims tos personas kurri kenzia ir
priezastis Kentejima Jezaus Kristaus.

A mans Wiešpatie ir mans Diewe, dūt
man is malones gerrai Ispozinti, ir apdu-
moti, ta persona ir Wiešpati, kurs uz
mane taip daug ir taip sunkei yra kente-
jes ar jis ne yra wienatijis Diewa Sunus, Die-
wa mylimiausias Rudifis, kaipgi jis yra dabbar
taip padutas i toki baisinga Smerci, ar jis ne
yra tas kurram jo Dews is Dangaus prisaufe
jis yra mana mielasis Sunus kurrum mana
Dusia miegsta kaipgi jis dabbar tur jo Kersta
nesti, ir taip muczyjamas buti, ar jis ne yra
Wiešpats wissos Szlowes, kaipgi jis dabbar
tur toki Apgedinima festi, ar jis ne yra druce-
zaufas, kaipgi jis dabbar taip silpnas pastoje,
fad

2 pav. MerG 341: Johanno Arndto malda;
LNB: A4/817

Mertikaičio tekstuose dažna nosinė balsė <i>. *Rojaus Darželio* maldose acc. sg. galū-
nėje žymėtas <i>, <i> Mertikaičio kai kada taisytas į <y> (plg. *kurri* K1816 249 → *kury*
MerG 364, *Ganytojį* K1816 227 → *Ganytojų* MerG 352). Varijuoja priešdėlio i- rašyba:
Ispausk K1816 179 → *yspausk* MerG 344, *iženklinei* K1816 179 → *yženklinai* MerG 344, *ileisk*
K1816 182 = *ileisk* MerG 348. Kitų rašmenų su diakritiniais ženklais pasitaiko labai retai.

Tekstuose nevartojamos nosinės balsės <a>, <ę>, vietoje jų rašomos <a>, <e> (*Szoną* K1816 249 → *βona* MerG 364, *Te[i]fjybę* K1816 250 → *teifybe* MerG 365). MerG grafiškai neatspindimas ir istorinis nosinis [u]: acc. sg. *Altoru* K1816 249 → *Altoru* MerG 364. Balsis [è] žymimas <e>, nors *Rojaus Darželyje* linkstama realizuoti rašmenimis <è>, <ē>: *dēl* K1816 241 → *del* MerG 356, *turrėjau* K1816 241 → *turejau* MerG 357. Priebalsiai [z, ž] grafiškai neskiriami, paprastai žymimi viena raide <ʒ> (plg. *Peržegnotafis* K1816 251 → *peržegnotafis* MerG 367 ir *Jeʒaus* K1816 160 = *Jeʒaus* MerG 341). Visai retai kur ne kur pasitaiko ir parašymų su <ž>: *amžinas* K1816 160 → *Amžins* MerG 342²⁵.

Peršasi mintis, kad įprastų spaustuvių nebuvimas MerG galėjo būt susijęs su liberaliomis naujai įkurtos spaustuviės savininko Posto pažiūromis²⁶ bei Mertikaičio kalbinėmis nuostatomis, kurias galėjo nulemti išsilavinimo stoka. Reikėtų pastebėti, kad po dvejų metų, 1819-aisiais, to paties Mertikaičio išleistame giesmynėlyje *Mazos Giesmju Knygeles* laikomasi tų pačių kalbinių nuostatų, čia taip pat pastebima ortografijos paprastėjimo tendencija, laisvesnis gramatinių formų interpretavimas²⁷. Ortografijos paprastėjimo tendencijos, tradicinių rašybos normų ignoravimas pastebimas ir panašaus laikotarpio Karaliaučiaus Georgo Heinricho Bernardo Degenos spaustuviės surinkimininkų leidiniuose. Mindaugas Šinkūnas, Prūsijos Lietuvos raštijos paveldo tyrinėtojas, nustatė, kad 1807 m. išleistoje Arndto knygoje *Szešos Knygos apie Tikkra Krikščonuma* iš diakritinių raidžių vartojamos tik <İ> ir <i>, kirčio ženklai ar kiti diakritikai nevartojami visai²⁸. Kad diakritiniai ženklai buvusi fakultatyvi rašybos ypatybė, į kuriuos lietuvis esą dėmesio mažiau kreipias nei į kontekstą, užsimena lietuviškos knygos *Krikščioniško Pamokinnimmo*, leistos Karaliaučiuje Degenos spaustuviėje, knygos korektorius²⁹. Peršasi mintis, kad raidės su diakritiniais ženklais, žymincios kirčio vietą, padedančios geriau skirti gramatines formas, ar grafinis [z] ir [ž] skyrimas gimtakalbiams nebuvo būtini sklandaus perskaitymo ir iškomunikavimo elementai³⁰.

Nom. pl. galūnėje dvibalsis <ei> keistas į <ey> (plg. nom. pl. *Kelleiwjiei* K1816 243 → *keleiwey* MerG 358). Maldaknygėje antrasis dvibalsio [ai, ei] dėmuo prieviksiuose dažniausiai realizuotas <y> (*labbay* K1816 251, *brangiey* K1816 243). Jis Mertikaičio variantuose vis taisomas į <i> (*Labai* MerG 366, *brangei* MerG 358).

25 Plačiau apie surinkimininkų tipo giesmių kalbą Mertikaičio giesmynuose: Strungytė-Liugienė 2019, 144–175.

26 Kalbant apie liberalesnes Posto pažiūras, atkreiptinas dėmesys štai į tokią iš pažiūros visai nereikšmingą detalę. MerG antraštinio lapo kitoje pusėje palikta informacija apie Posto spaustuviėje parduodamas knygas. Palyginkime fragmentą iš skelbimo: *Be ši Pfalmai Knygu ir gawau prie Drukórus bey Knygininkas Endrikis Post i Tilžē*. Šis nesklandžia lietuvių kalba paliktas skelbimas verčia galvoti, kad gal ne visais atvejais korektoriaus akis lydėdavo lietuvišką veikalą prieš jį atiduodant spaudai.

27 Giesmynėlio *Mazos Giesmju Knygeles* kalbos analizė paskelbta: Strungytė-Liugienė 2014, 82–85.

28 Šinkūnas 2018, 232.

29 Šinkūnas 2018, 231–232.

30 Apie kirčio ženklų svarbą ne gimtakalbiams, o tiems, kuriems privalu išmokti lietuvių kalbą (dvasininkams, mokytojams), viename iš laiškų užsimena indoeuropeistas Augustas Šleicheris. Žr. *Lituanistinis Augusto Schleicherio palikimas* 2014, 336.

Maldaknygės tekstuose skardžiuosius priebalsius prieš dusliuosius linkstama rašyti morfologiškai (*priegtam* K1816 179, *ifilaužta* K1816 339). *MerG* priebalsių vartosena varijuoja – rašoma fonetiškai arba morfologiškai, pavyzdžiui, vietoj maldaknygės inf. *bėgti* K1816 339 Mertikaičio parašyta *bekti* *MerG* 354, *Pabaigtojis* K1816 340 → *pabaiktojis* *MerG* 355, bet *džiaugtis* K1816 339 = *džaugtifi* *MerG* 354. Jis taisė ir priešdėlius (*at-*, *ap-*). Priebalsius priešdėlio ir šaknies sandūroje rašė iš klausos, fonetiškai. Užfiksuoti šie degeminacijos atvejai: *-t- + -d- → -d-*, pvz.: praet. 3 *atdare* K1816 180 → *Adare* *MerG* 345, *atdarryk* K1816 251 → *adaryk* *MerG* 366; *-p- + -b- → -b-*, pvz.: *apbjaurin* K1816 242 → *abjaurin* *MerG* 357, praet. 1 *apbjaurinau* K1816 247 → *abjaurines* *MerG* 362.

Mertikaitis neišlaikė ir kitų K1816 vartojamų rašybos ypatybių. Jau XVIII a. pa-baigos Prūsijos Lietuvos raštuose ryškėja tendencija liepiamojoje nuosakoje prieš sg. formantą *-k* ir pl. formantą *-kite* rašyti priebalsę <g> tokiuose žodžiuose, kurių kitose formose lengvai susekamas skardusis priebalsis [g]. Tokia rašyba užfiksuota Ostermejerio gramatikoje (*bėgk* OG 160). Pavyzdžių esama ir Kristijono Donelaičio rankraščiuose (*baigkit'* 10v)³¹. Morfologiniu principu paremtos liepiamosios nuosakos rašybos laikomasi *Rojaus Darželyje*: *Uždegk* K1816 242, *Uždegk* K1816 248, *apdėngk* K1816 247, *ižwelgk* K1816 162. Mertikaitis liepiamąją nuosaką rašė kitaip – fonetiškai: *uzdek* *MerG* 357, 364, *apdenk* *MerG* 362, *ižwelk* *MerG* 344³².

Kalbant apie surinkimininkų ortografiją, pravartu paminėti atsiliepinimą minėtoje 1823 m. birželio 10 d. Karaliaučiaus konsistorijos ataskaitoje apie Laukiškos (Labguvos aps.) maldininkus. Čia vienas superintendantas išsakė nuomonę, koks esąs atsainus mokykloje jų požiūris į rašybos mokymąsi:

Die Maldeninker halten sich allein für klug, heilig und der Seeligkeit würdig, andere Menschen sind in ihren Augen Teufelskinder. Einige besuchen die Kirche fleißig, andere nur dann, wenn sie zum Heiligen Abendmahl gehen, welches in der Regel in jedem Monate ein- auch zweimal geschieht [...]. Vom Rechnen und Schreiben in Schulen halten sie nichts, und die Schutzblättern Impfung für einen Eingriff in die göttliche Regierung³³.

Vertimas

Maldininkai save laiko vieninteliais išmintingais, šventais ir vertais išganymo, kiti žmonės, jų akimis žiūrint, yra velnio vaikai. Kai kurie jų uoliai lanko bažnyčią, kiti tik tuomet, kai švenčiama šventoji Vakarienė, kuri vyksta 1 arba 2 kartus per mėnesį. [...] Aritmetika ir rašyba mokykloje jiems nerūpi, o skiepus nuo raupų jie laiko kišimusi į dievišką tvarką³⁴.

31 Kristijono Donelaičio rankraščiai 2014, 30.

32 Atkreiptinas dėmesys į hipernormalizmus, atsiradusius vėliau išėjusiame Mertikaičio giesmynėlyje *Mažos Giesmju Knygeles* (1819). Čia pastebėta bandymų mėgdžioti imp. sg. ir pl. ir rašyti morfologiškai išlai-

kant <g> (*Užmigk* 42, *džaugkities* 57), tačiau šis dėsnis klaidingai buvo pritaikytas ir kitoms formoms: esamajame laike ir tariamojoje nuosakoje (*algkft* 56, *biegktu* 65).

33 Barasa 2018, 273.

34 Barasa 2018, 309.

Mertikaičio tekstuose neatspindėta gana stabili, visiems aptariamiems šaltiniams būdinga skyryba. Dažniausiai vartojamas skyrybos ženklas yra kablelis. Kitus skyrybos ženklus (dvitaškius, kabliataškius, šauktukus) linkstama ignoruoti (žr. 6 lentelę, „Maldos prieš Baimę dėl fudnôs Dienôs“ fragmentą):

<i>K1816</i>	<i>MerG</i>
Priegtam ne dūk mums iffigaŭti dėl Źenklū fudnôs Dienôs, kurrie fu Pulkais ifilaužia; bet kelk muŭ Galwas aukšyn fu fawo Pallinkfminójimū ir gywū Nuffitikkejimū: nes mes juk efme per tawo Priff[i]kelimma bey Dangunžengimma atgimdyti gywam Nuffitikkejimui ant nenubjaurintū ne pawyftanczū bey nepagendanczū Dallykū, kurrie naujame Danguje palaikyti yra, mums, kurie per jo Maci apfaugojami efme ant Iŝganimo. Ak kas ne norētu džiaugtis naujeis gražeis Dallykais; nēs mes ne tikt už ŝittą bed[na] Swietą efme atpirkti; [b]jet Atpirkim's yra amžinas: todel ir amžini Dallykai bey Gywėnimai tur buti, ant kurrū mes taip brangiey atpirkti efme. 339	Priegtam ne dūk mums iffigaŭti iš Źenklū Sudnos dienos kurrie padurmu ifilauŝ, bet kelk mufu Galwas aukšyn, fu fawa palinkfminojimu, ir Gywu nuffitikkejimu, nes mes juk efme per tawa prifikelima ir Dangun žengima naujei užgimme, Gywan Nuffitikkejimui, ant ne nubjaurintu ne pawyftanczu, ir ne pagendanczu Dallyku kurie mums naujame Danguje palaikyti yra, k[u]rie per jo maci apfaugojami efme ant Iŝganimo, ak kas ne noretu džiaugtifi Naujeifeis Gražeis Dallikais, mes ne tik ŝiam bednojui Swietui efme Atpirkti bet Atpirkims yra Amžins, todel ir Amžini dallikai ir Gywenimai tur buti, ant kurru mes taip brangai atpirkti efme. 353–354

6 lentelė. Skyrybos ženklų vartojimas *K1816* ir *MerG*

MerG yra ir fonetikos taisymų. Maldaknygėje vartojamą ilgąjį nekirčiuotąjį balsį vardažodžių gen. sg., veiksmažodžių praet. 3 galūnėje *MerG* linkstama keisti redukuotu, plg. gen. sg. *Diewo K1816 244* → *Diewa MerG 360*, *Atpirktojo K1816 249* → *Atpirktoje MerG 364*, praet. 3 žibbėjo *K1816 245* → *Źibbeje MerG 360*. Vardažodžių gen. sg. maldaknygės galūnė -os taisoma į -as: *nū Swodbôs K1816 339* → *nu Swodbas MerG 354*, *Drufkôs K1816 340* → *drufkas MerG 354*, *amžinos Gywâtôs K1816 242* → *Amžinas Gywatas MerG 357*.

MerG linkstama išmesti trumpuosius balsius arba redukuoti galūnes: *Tėwas par-eina K1816 339* → *Tews parein MerG 354*; praes. 3 *Prika[l]ba K1816 180* → *prikalb MerG 346*; *twyŝta K1816 181* → *twyŝt MerG 347*.

Maldaknygės tekstuose išlaikyta ilgąjį balsį [ė] giesmyne kartais linkstama dvi-balsinti, pvz.: nom. sg. *Garbe K1816 246* → *garbie MerG 361*, fut. 3 *ne galēs K1816 341* → *ne gallies MerG 355*. Mertikaičio tekstuose vienbalsintas [ie] ir [uo], plg.: acc. pl. *Kwieczus K1816 340* → *kweczus MerG 355*, *praliejei K1816 181* → *pralejei MerG 347*, *fuwienyti K1816 245* → *fuwenyti MerG 361* ir *Kaulūŝe K1816 182* → *kauloŝe MerG 348*; *gūdžūs K1816 241* → *godžos MerG 356*.

Mertikaičio tekstuose pataisytas šaknies vokalizmas skolinėje *elementas*: *Elementai K1816 338* → *Elimentai MerG 353*, *Element's K1816 341* → *e[l]iments MerG 355*.

5.2. MORFOLOGIJOS SKIRTUMAI. Mertikaičio variantuose prasiskverbia morfologinės šnektos ypatybės. Pavyzdžiui, maldaknygėje vartojamą formą *-ji* jis keitė į *-jie* arba *-je*³⁵, plg.: *wargingieji* K1816 183 → *wargingeje* MerG 348, *apfunkintieji* K1816 183 → *apfunkintieje* MerG 348, *Atpirktieji* K1816 243 → *Atpirktieje* MerG 358, *pašwentintieji* K1816 243 → *pašwentintieje* MerG 358, *busentieji* K1816 244 → *b[uf]enteje* MerG 359, *Išrinktieji* K1816 245(2×) → *Išrinktieje* MerG 360(2×). Karaliaučiaus universiteto filosofijos profesoriaus Frydricho Kuršaičio (Friedrich Kurschat, 1806–1884) duomenimis, kuriuos jis paskelbė *Beiträge zur Kunde der littauischen Sprache* (Karaliaučius, 1849)³⁶, formos su *-jie* ir *-jei* yra tarminės, kurios tebevartojamos ir XIX a. viduryje Prūsijos Lietuvoje: „kasdieninėje žmonių kalboje visada girdima *ie*, taigi *geriējie*, *minkštiējie*, *gražiējie*, o apie Klaipėdą – net *geriējei*, *gražiējei* vietoj *geriēji*, *gražiēji*“³⁷.

Redaguota ir *i* ir *iū* kamieno daiktavardžių ir savybinių įvardžių iness. sg. galūnė. Galūnė *-ije* vis taisoma į *-iej(e)*, *-ej(e)*, plg.: *Naktije* K1816 338 → *Naktieje* MerG 353, *Ugnije* K1816 341 → *Ugnieje* MerG 355, *Lukeftije* K1816 248 → *Lukefteje* MerG 364, *Wiešpatije* K1816 249 → *Wiešpatieje* MerG 365, *tawije* K1816 180 → *tawieje* MerG 346, nekeistas *manije* MerG 364.

Mertikaičio tekstuose vartojama redukuota vardažodžių iness. sg. galūnė, plg.: *fwetimoj' Žemej'* K1816 243 → *fwetimo žemie* MerG 358, *P[r]ieglóbstije* K1816 183 → *prieglopstie* MerG 348, tačiau ne visada, plg.: *anoj Dienoj* K1816 341 ir *Anoj Dienoj* MerG 356. Kuršaitis gramatikoje (1876) pamini, kad Prūsijos Lietuvos šnektose žodžio galo trumpinimo taip pat būta:

Jei nukritus žodžio galo balsiui jame turi atsидurti *j*, šis arba išnyksta visiškai (kaip gana dažnai būna po balsių *ė*, *o*, *y* Prūsijos Lietuvoje, pvz.: [loc. sg.] *raňkoje* [...] sutrumpėjusi forma *raňkoj* tariama *raňko*; taip pat trumpėja ir *akyjė* [...] – *akỹ*, *gelmėjė* [...]), arba *j* susijungia prieš jį einančiu balsiu *u* į diftongą, pvz.: *wiršujė* [...] sutrumpėja į *wiršui*³⁸.

Kaip ir surinkimininkų giesmėse, pastebimas veiksmazodžių praes. 3 ir praet. 3 trumpinimas, plg.: *ney taw uż tus ne dekawoj* K1816 182 → *nei taw uż tas dekawo* MerG 347; *Griekai* [...] *man per funkus paftoja* K1816 182 → *Griekai* [...] *man perfunkus pafto* MerG 348; *nefa jie išluddija tawo* [...] *Meilę* K1816 180 → *nefa ji išludy tawa* [...] *meile* MerG 345. Paliktos nekeistos formos liudija, kad Mertikaičio šnekte vartojamos buvo abi, tiek trumposios, tiek ilgosios, plg.: *jis dabbar taip filpnas paftojo* K1816 160 ir *jis dabbar taip filpnas paftojo* MerG 341.

MerG keičiama būdvardžių ir dalyvių dat. pl. galūnė. MerG greta *-iems* (*-iemsiems*) teikta ir tarminė vartosena *-ims*, plg.: *wieffiems šwentiems Angelams ir Išrinktiemfiems Diwo* K1816 181 → *wiffiems Szwentiems Angielams ir Išrinktiemfims Diwa* MerG 347; *nefa peršwiestiems Kunams* K1816 341 → *niefišwiestiems kunams* MerG 356; *ne dūk manę paikiemfiems Apjūkū pafstoti* K1816 247 → *ne dūk mane paik[i]mfims apjūku pafstoti* MerG 336 (363)³⁹.

35 *-je* veikiausiai buvo tariamas *-jė*.

36 Cituojant veikalą remtasi jo vertimu į lietuvių kalbą: Kuršaitis 2013a.

37 Kuršaitis 2013a, 124.

38 Kuršaitis 2013b, 76.

39 Suklysta paginuojant puslapius, pagal eiliškumą turi būti puslapis 363.

Pakoreguota ir instr. pl. vartoseną (vartojama galūnė be [i]): *fu Ašaromis* K1816 340 → *fu ašaroms* MerG 355; *fu [...]* *Str[e]lomis* K1816 181 → *fu [...]* *ftreloms* MerG 346. Milkus gramatikoje kaip pagrindinę šios formos galūnę nurodo su [i], pavyzdžiui, *Rankomis* MG 31, tačiau pastabose kalba ir apie galimus kontrakcijos būdus: esą vartojama ne tik su *Rankomis*, bet ir su *Rankom's*, *Strēlom's* MG 32.

Vietoj aliatyvo postpozicijos *-pi* Mertikaičio variante pasirinkta ilgesnė *-pie* forma: *tawēspi* K1816 181 → *tawēspie* MerG 347.

Į akis krinta viena ypatybė, kuria nepasižymi maldaknygės tekstai, – įvardžiuotinių būdvardžių ir dalyvių gausa, pgl.: *bufenti* D3[i]augfmą K1816 242 → *bufentiji* D3augfma MerG 357, *wiffagálinezo* Tėwo K1816 242 → *wifagalinczoje* Tewa MerG 358, *fmertelni* Sutwerimai K1816 244 → *Smertelneje* futwerimai 'mirtingieji sutvėrimai' MerG 359, *gražus* Nammai K1816 244 → *grazejie* namai 'gražieji namai' MerG 359.

Iš žodžių darybos taisyčių minėtina papildoma žodžių prefiksacija ir sufiksacija arba atvirkščiai – darybos formanto atsisakoma: *parašytą dawei* K1816 179 → *rašyta dawei* MerG 345, *Naggus [p]aroda* K1816 180 → *nagus* Roda MerG 346, *Szullinius* K1816 182 → *Szulinelus* MerG 347, *Galwa* K1816 161 → *galwele* MerG 342, *Dušele* K1816 181 → *Dušia* MerG 346, *tewiška* Szirdi K1816 180 → *Tewa Szirdi* MerG 346. Yra keičiamas vienas priešdėlis kitu: *Szoną atwėrtis* K1816 181 → *šona prawerti* MerG 346, *Alle iš ko ateit* K1816 182 → *o iš ko ir pareit* MerG 347.

Taip pat pastebėta veiksmazodžio laikų ir formų korekcijų: *ješkot turreczau* K1816 180 → *eškoti turu* MerG 346, *turreczau [...]* *žurėti* K1816 179 → *туру [...]* *žureti* MerG 344. Mertikaičio giesmyno maldose užfiksuota daiktavardžių skaičiaus keitimų: *yra ženklas bey Peczwetis* K1816 179 → *yra ženkla ir Peczweczei* MerG 344, *Griekū Geidulus* K1816 181 → *grieku geiduli* MerG 347.

5.3. LEKSIKOS IR SINTAKSĖS KEITIMAI. Mertikaičio maldose gausu leksikos ir žodžių junginių taisyčių. Ypač daug transformacijų atlikta maldoje „Apdumojimas Personôs kurri kente“.

Galima išskirti leksikos keitimą sinonimiškais, tos pačios arba artimos reikšmės savos ir svetimos kilmės žodžiais: *kurrie fu Pulkais ifilaužia* K1816 339 → *kurrie padurmu* ('visi kartu, būriu'⁴⁰) *ifilauß* MerG 353; *drutay ifitemitis* K1816 179 → *drutai faw ifidumoti* MerG 344; *Jey tu su mannim bylinēt nori* K1816 224 → *jei tu mane ant Rokunda waddini* MerG 349; *ne norū klaftūti* K1816 179 → *ne noru tawe prigauti* MerG 345; *per t[i]kkra Užftatą* K1816 179 → *per tikrą Panta* ('užstata') MerG 345; *wiengimėfis* Diewo Sunus K1816 160 → *wienatijis* Diewa Sunus MerG 341; *niekingą Swietą palikti, ir gerefnę Karalyftę apturreti* K1816 340 → *ne czyfta Swieta praftoti, ir gerefne Karalyfte i imti* MerG 354.

Mertikaičio maldos pasižymi papildomos leksikos įterpimu, praplėtimu ir tikslinimu: *per fawo Szoną praliejei* K1816 181 → *per fawa šona Rona praliejei* MerG 347, *tawo*

⁴⁰ Nurodant žodžių reikšmes remtasi Lietuvių kalbos žodyno (t. I–XX, 1941–2002) elektroniniu variantu: www.lkz.lt

Ronas mano Szirdi czyfytu K1816 181 → tawa Szwentofes Ronas mana Szirdi Czyfytutu MerG 347, bey apdumūti tą Perfoną K1816 160 → ir apdumoti ta peršona ir **Wiešpatie** MerG 341, **Wiešpats** Szlowēs K1816 160 → **Wiešpats wiffos** Szlowes MerG 341. Arba atvirksčiai – žodžio mintis nusakoma glausčiau, pvz.: *Wifflab ką tikt ant jo matai, yra raudulinga ir bedninga!* K1816 161 → *Ak wifflab fuwarginta yra* MerG 342; *Nonas* (corr. *Ronas*) [...] *fawo Szone bēefanczas* parodei K1816 179 → *ronas* [...] *fawa šone rodei* MerG 344. Esama palyginimų praleidimų arba palyginimų performulavimo: *i mus kaip i faufą Šemę* iffiliejo K1816 180 → *iffiliej i mus* MerG 345; *tu štaigey ateifi kaip Šaibas, ir niekam ne žinnant* kaip *Waggis Naktije* K1816 338 → *tu štaigey ateifi kaip Šaibas ir Adyno* (= adynoje) *ne Tikkimo* (= netikimoje 'netikėtoje') *kaip waggis Naktieje* MerG 353.

Gana laisvai Mertikaičio tekstuose elgiamasi su kreipiniais. Pastebėta, kad jie kartais keičiami sinonimiškais žodžiais. Pavyzdžiui, kreipinys *Viešpatie* yra taisomas pakaitalais *Jėzus, ponas, Dievas*: *ateik tu Wiešpatie* K1816 180 → *ateik tu Iezau* MerG 346; *ak Wiešpatie* *Kristau* K1816 181 → *ak Pone* *Kristau* MerG 346; *Ak Wiešpatie* K1816 224 → *ak Diewe* MerG 349.

Nevengiama gyvesnių, ekspresyvesnių, šnekamosios kalbos žodžių: *baifingus bey bjaurus Naggus* paroda K1816 180 → *šudinus ir bjaurus nagus* *Roda* MerG 346; *perdur-tą* *Szoną* 182 → *perfeltaji šona* MerG 347; *pri Krizaus prikabinnei* K1816 179 → *pri Kryžiaus prifeggei* MerG 345. Šnekamosios kalbos bruožų nestokoja ir Mertikaičio giesmyno prakalbos „Saldžiaufafis Pone Jezau“ (p. III–XII) ir „Todel jei kas Kristuje yra, tai naujas futwerimas yra, kas fenna buwo perejo štai wifflab nauja paštojo. 2 Kur. 5, 17.“ (p. XII–XXV).

Esama ir drąsesnių korekcijų, kai papildomai įterpiamas kelių žodžių junginys: *Wargus ifitemitis ir manęs paffigailėti nori* K1816 181 → *warga nori Leifti pri fawa Szirdies eiti, ir manes pafigailėti* MerG 346; *dūk man išpažinti* K1816 160 → *dūk man iš malones gerrai* *Išpažinti* MerG 341.

Čia taisomi įvardžiai ir keičiami jungtukai: *šittofēs* *Meilēs* K1816 180 → *tofes* *meiles* MerG 345; *i ši* [...] *Šerkolą* K1816 180 → *i ta* [...] *Šerkola* MerG 346; *idant* *mano* K1816 181 → *kad* *mana* MerG 347.

Kai kurie leksikos skirtumai galėjo būt nulemti sudarytojo šnektos, pavyzdžiui, vietoj daiktavardžio *Karwelis* K1816 182(2×) Mertikaičio variantuose yra *balandis* MerG 348(2×): *Noako Karwelis* *Griek=Twanije ne kur atilfies ne rado* K1816 182 → *Noaka balandis* *per Griektwani niekur atilfies ne rada* MerG 348; *kaip Karwelis* *Akmenū Plyššūfe* K1816 182 → *kaip Balandelui* *Akmenu plyšose* MerG 348.

Esama ir sintaksės taisymų: *Pakajaus Kellais* *waikšcžójo* K1816 161 → *ant pakajaus kelo* *waikšcžójo* MerG 342; *kaip didžos Srowēs* *iš Wanden[s]* K1816 180 → *kaip didže frowe* *iš wandens* MerG 345; *Erškeczzeis* [...] *fudraškyta* K1816 161 → *nu Erškeczu* [...] *fudraškita* MerG 342; *fu kurromis* *jis mus žegnojo* K1816 161 → *kuros* *mus žegnojo* MerG 342.

Pasitaiko ir žodžių tvarkos keitimų: *aukštyn tawēpi* K1816 181 → *tawēpie aukštyn* MerG 347; *Meldžu tawē, dūk man išpažinti* K1816 179 → *tawē meldžiu* *dūk man*

Išpažinti MerG 344; Szetons mano Griekus man didžus padaro K1816 180 → kad man Szetons mana Griekus didžius padara MerG 346.

Apibendrintai reiktų pasakyti, kad Arndto maldų variantai *MerG* patyrė daugiausiai transformacijų. Analizuojant šaltinių tarpusavio santykius, matyti, kad Mertikaičio giesmyne nesistengta sekti pripažinta, tradicine tapusia vartoseną, maldaknygėje disponuojamomis kalbinėmis nuostatomis. Nestandartinį požiūrį, matyt, lėmė menkesnis sudarytojo Mertikaičio to meto rašto kalbos išmanymas, raštingumo stoka. Reiktų pasakyti, kad Mertikaitis nebuvo akademinio ar dvasinio elito žmogus, o veržlus sakytojas ir *šulmistras*, besirūpinantis sielovados dalykais, savo ir kitų *dūšių* išganymo ir amžinojo gyvenimo reikalais, kuriam kalbos gramatinimas ir standartinimas nebuvo svarbi jo žemiškojo rūpesčio dalis.

Gausūs įvairių sluoksnių – fonetikos, morfologijos, sintaksės ir leksikos skirtumai nuo ankstesnių šaltinių leidžia atsargiai samprotauti apie verbalinę Arndto maldų gyvavimo tendenciją, dėl kurios, tikėtina, radosi alternatyvūs tekstų variantai. Arndto maldos XIX a. pradžioje buvo sulaukusios itin didelio surinkimininkų susidomėjimo. Visai tikėtina, kad Mertikaitis, būdamas sakytoju, surinkimų vadovu, šiuos tekstus galėjo gyvai, iš atminties perteikti surinkimų metu savo klausytojams.

6. IŠVADOS. Plečiantis surinkimininkų sąjūdžiui, Johanno Arndto maldaknygė *Rojaus Darželis* tapo paklausiausia šio žanro religine knyga tarp religinio atgimimo sąjūdžio dalyvių. 1807–1816 m. laikotarpiu išėjo trys *Rojaus Darželio* laidos: dvi (1807 ir 1816) Hartungo spaustuvėje Karaliaučiuje ir viena (1816) Johanno Heinricho Posto spaustuvėje Tilžėje. Šešios *Rojaus Darželio* maldos 1817 m. pateko ir į to meto surinkimininkų giesmyną *Wiffokies Naujes Giefmes arba Ewangeliški Pšalmai* (Tilžė).

Maldų analizė parodė, kad maldaknygės *Rojaus Darželis* (Karaliaučius, 1807) kalba labiau paremta Prūsijos Lietuvos oficialių bažnytinių ir filologinių raštų standartu – išgalėjusia Prūsijos Lietuvos vakarų aukštaičių pietine patarme. Čia vyrauja gana stabilūs morfologijos ir diakritinės rašybos norminiai elementai.

Palyginus 1807 m. ir 1816 m. Karaliaučiuje spausdintas *Rojaus Darželio* maldas (iš viso 6) pastebėta, kad tekstai išliko stabilūs, be žymesnių ir reikšmingų turinio taisyčių. Čia dar nuosekliau nei pirmojoje laidoje dėliojami kirčio ženklai. Stengiamasi išlaikyti norminę kalbos tendenciją.

Rengiant naująją laidą, kuri buvo paskelbta Tilžės spaustuvėje 1816-aisiais, remtasi tais pačiais metais, tačiau anksčiau išėjusia Karaliaučiaus laida. Tą liudija perimti morfologinio ir leksinio pobūdžio taisyčiai. 1816 m. Tilžės laidos maldos struktūros požiūriu išliko nepakitusios. Užfiksuota šiek tiek daugiau rašybos, sintaksės skirtumų nei 1816 m. Karaliaučiaus laidoje. Tikėtina, kad 1816 m. Tilžės laida turėjo įtakos rengiant Arndto maldas (iš viso 6), kurios buvo įtrauktos į Kristijono Endriko Mertikaičio giesmyną *Wiffokies Naujes Giefmes arba Ewangeliški Pšalmai* (Tilžė, 1817). Vis tik tai pirminiu Mertikaičio giesmyne paskelbtų maldų šaltiniu būtų galima laikyti 1816 m. (arba ankstesnę 1807 m.) Karaliaučiaus laidą.

Daugiausiai transformacijų Arndto maldos patyrė Mertikaičio giesmyne. Čia, skirtingai nei aptariamose Karaliaučiaus ar Tilžės laidose, gausu įvairių sluoksnių – rašybos, fonetikos, morfologijos, leksikos, žodžių darybos ir sintaksės – skirtumų. Maldų kalba atitolusi nuo standartinių to meto rašomosios kalbos principų, kuriais remiantis buvo rengiami veikalai spaudai. Tam įtakos galėjo turėti giesmyno sudarytojo, *šulmistro* ir sakytojo Mertikaičio menkesnis išsilavinimas, raštingumo stoka.

Literatūra ir šaltiniai:

- BARASA, DARIUS, 2018: „Karaliaučiaus konsistorijos ataskaita apie Karaliaučiaus ir Gumbinės apygardose už Bažnyčios ribų veikusias religines draugijas (1823)“, *Senoji Lietuvos literatūra* 46. Pietizmo idėjos ir surinkimininkų raštija Prūsijos Lietuvoje, 253–319.
- BIRŽIŠKA, VACLOVAS, 1926: *Lietuvių bibliografija 2. 1800–1864. Knygos, 7 priedas*, Kaunas: Valstybės spaustuvė.
- BIRŽIŠKA, VACLOVAS, 1998: *Knygotyros darbai*, Vilnius: Pradai.
- B[RUOŽIS], A[NSAS], Klaipėdiškis, 1913: *Prūsų Lietuvių Raštija. Trumpa Prūsų lietuvių knygų ir kalendorių apžvalga*, Tilžė: „Birutės“ leidinys.
- [GAIGALAITIS, VILIUS,] 1905: *Ewangeliški Surinkimai Lietuvoje. Ištyrinėjimai apie jų Pradžią, Augimą bey dabartinį Buvį. Sutaifė Kunigas Dr. W. Gaigalatis*, Priekulė.
- [GAIGALAITIS, VILIUS,] 1911: „Wifokios Žinios“, *Pagalba* 12, 164–167.
- K1816 – [Johann Arndt,] *[Jono Arnto buwufio wyraufu Wyfkupo Lyneburke] Rojaus Daržėlis pilnas Kriščioniškū Wiežlibyftcžū kaip tokios per Dwašės pilnas Maldas i Dušas yra fodinnamos. [...]* Karalaučujuje Mete 1816. Išpauftas Karališkoj Knyg Drukkawonej Artungo; LNB: LC 729195/1816.
- KAUNAS, DOMAS, 1987: *Mažosios Lietuvos spaustuvės 1524–1940 metais*, Vilnius: Mokslas.
- KAUNAS, DOMAS, 1996: *Mažosios Lietuvos knyga. Lietuviškos knygos raida 1547–1940*, Vilnius: Baltos lankos.
- Kristijono Donelaičio rankraščiai*, parengė Mikas Vaicekuskas, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2014.
- KURŠAITIS, FRYDRICHAS, 2013a: *Lietuvių kalbos garsų ir kirčio mokslas 1849*, parengė Birutė Kabašinskaitė, vertė Alfonsas Tekorius, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.
- KURŠAITIS, FRYDRICHAS, 2013b: *Lietuvių kalbos gramatika 1876*, parengė Birutė Kabašinskaitė, vertė Alfonsas Tekorius, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.
- LB I – *Lietuvos TSR bibliografija. Serija A. Knygos lietuvių kalba 1. 1547–1861*, Vilnius: Mintis, 1969.
- LB II(1) – *Lietuvos TSR bibliografija. Serija A. Knygos lietuvių kalba 2. 1862–1904 1(A–P)*, Vilnius: Mintis, 1985.
- LBP – *Lietuvos bibliografija, Serija A. Knygos lietuvių kalba 1. 1547–1861. Papildymai*, Vilnius: Mintis, 1990.
- Lituanistinis Augusto Schleicherio palikimas 2*, sudarė Ilja Lemeškin, Jolanta Zabarskaitė, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2014.

- [MERTIKAITIS, KRISTIJONAS ENDRIKIS,] 1819: *Mažos Giesmju Knygeles, iš wienu ir kittu Wokišku Knygu Lietuwifskai perguldytos ir antra karta Išpauftos. Tilžej*. Raštáis išpaufta pri Endrikio Poft, Druckoraus ir Knygeninko.
- MerG – [Kristijonas Endrikis Mertikaitis,] *Wiffokies Naujes Giefmes arba Ewangelifski Pfalmai, kuros ikšolei kaip po wienu kaip ir po kelles, i mažas Knygeles Surafsytas Buwa, Dabbar alle wienas Knygas furinktas ir pagal norejima keliu Nūbažnu Dušiu i Druka Padūtas. Antrū kartū Išpauftas. Tilžė, 1817. Raštáis išpauftas prie Endrikis Poft Karališkās Druckorus ir Knygininkas; LNB: A4/817.*
- MG – [Christian Gottlieb Mielcke,] *Anfangs-Gründe einer Littauifchen Sprach-Lehre, worinn zwar die von dem jüngern Ruhig ehemals herausgegebene Grammatik zum Grunde gelegt, aber mit starken Zufätzen und neuen Ausarbeitungen verbessert und vermehrt worden von Christian Gottlieb Mielcke, Cantor in Pillkallen. Königsberg, 1800. Druck und Verlag der Hartungfchen Hofbuchdruckerey.*
- OG – [Gottfried Ostermeyer,] *Neue Littauifche Grammatik ans Licht gestellt von Gottfried Ostermeyer, der Trempenfchen Gemeine Paftore Seniore und der Königlich=Deutfchen Gefellfchaft zu Königsberg Ehren Mitglied. Königsberg. 1791. gedruckt bey G. L. Hartung, Königl. Preuß. Hofbuchdrucker und Buchhändler.*
- PALIONIS, JONAS, 1995: *Lietuvių rašomosios kalbos istorija*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla.
- RD – [Johann Arndt,] *Jono Arnto buwufio wyraufu Wyfkupo Lyneburke Rojaus Darželis pilnas Krikščoniškū Wiežlibyftcžū kaip tokios per Dwafės pilnas Maldas i Dušas yra fodinnamos. [...]* Karalaučiuje Mete 1807. Išpauftas Karališkoj Knyg Drukkawonej Artungo; LNB: A1/807.
- [RHESA, MARTIN LUDWIG,] 1824: *Aifópas arba Páfakos iš Grykonū kalbôs perguldytos per D. L. I. Rhesa. Su Pridėjimū kellū naujų Páfakū. Karalaučiuje. Išpauftas ir pardūdamas pas Augustą Artungą.*
- SIDABRAITĖ, ŽAVINTA; KOTRYNA, REKAŠIŪTĖ, 2018: „Kai kurios surinkimininkų literatūros formavimosi Prūsijos Lietuvoje tendencijos: sąsajos su vakarietiška tradicija ir lokalinės inovacijos“, *Senoji Lietuvos literatūra* 46. Pietizmo idėjos ir surinkimininkų raštija Prūsijos Lietuvoje, 170–198.
- STRUNGYTĖ-LIUGIENĖ, INGA, 2014: *XIX a. pirmosios pusės surinkimininkų giesmyių istorija (genezė ir kalba)* (daktaro disertacija), Vilnius: Vilniaus universitetas.
- STRUNGYTĖ-LIUGIENĖ, INGA, 2019: „Surinkimininkų giesmyių raida, kalbos kaita ir tradiciškumas (XIX amžiaus pradžia)“, *Moderniųjų iniciatyvų ir tradicijos dialogas: surinkimininkų judėjimas Prūsijos Lietuvoje*, parengė ir sudarė Inga Strungytė-Liugienė, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 144–175.
- ŠINKŪNAS, MINDAUGAS, 2018: „Surinkimininkų ir bažnytinių leidinių ortografijos skirtumai Degenų spaustuvės leidiniuose“, *Senoji Lietuvos literatūra* 46. Pietizmo idėjos ir surinkimininkų raštija Prūsijos Lietuvoje, 222–252.
- ŠINKŪNAS, MINDAUGAS, 2019: „Rašybos skirtumai surinkimininkų ir bažnytinėje raštijoje“, *Moderniųjų iniciatyvų ir tradicijos dialogas: surinkimininkų judėjimas Prūsijos Lietuvoje*, parengė ir sudarė Inga Strungytė-Liugienė, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 176–232.
- T1816 – [Johann Arndt,] *Jono Arnto buwufio wyraufu Wyfkupo Lyneburke Rojaus Darželis pilnas Krikščoniškū Wiežlibyftcžū kaip tokios per Dwafės pilnas Maldas i Dušias yra fodinnamos. [...]* Tilžeje Mete 1816. Išpauftas Knyg Drukkawonej Pufto; LNB: LC 673143/1816.

Summary

Johann Arndt (1555–1621), the German theologian and next-generation religious reformer is the author of the uniquely successful prayer book titled *Paradiesgärtlein* (Magdeburg, 1612). The first known Lithuanian translation of Arndt's *Paradiesgärtlein* appeared in early 19th century in Prussian Lithuanian. It was published in 1807 by the widow of Gottlieb Lebrecht Hartung, a printer from Königsberg. This article aims to reveal the history of revisions of six prayers from Johann Arndt's *Rojaus Darželis* (*The Garden of Paradise*) that were first published in Königsberg in 1807. The goal is to show the revision trends and content transformations Arndt's texts underwent in the second, 1816 Königsberg edition of *Rojaus Darželis*, the 1816 Tilsit edition, and the unofficial 1817 conventiclers' (Lith. *surinkimininkai*) hymnal *Wiffokies Naujes Giefmes arba Ewangeliški Pšalmai* (Tilsit).

The analysis of the prayers has shown that the language of the hymnal *Rojaus Darželis* (Königsberg, 1807) is rather grounded on the standard of the official ecclesiastical and philological papers of Prussian Lithuania: the prevalent southern subdialect of the Western Aukštaitians of Prussian Lithuania. It is dominated by rather stable normative elements of morphology and diacritic orthography, as evidenced in the philological written works of the period: the grammars of the Lithuanian language by Gottfried Ostermeyer (1791) and Christian Gottlieb Mielcke (1800). The only identifiable non-grammatical orthography trait is the ending *-es* that sometimes appears in the acc. sg. endings of feminine adjectives, pronouns, and numerals.

A comparison of the prayers from *Rojaus Darželis* that were published in Königsberg in 1807 and in 1816 has revealed that the texts had remained stable and free from major or significant revisions content-wise. This edition is even more consistent in its placement of the stress-marks than the one before. Efforts are made to keep up with the standard trend of spelling and language that prevailed in the official printed texts (grammars) of Prussian Lithuanian.

It has been established that the making of the new edition of *Rojaus Darželis* published by the printing house of Johann Heinrich Post in Tilsit in 1816 relied on the Königsberg edition that had been released earlier that year. This is evidence in the morphological and lexical revisions that had been carried over. Structurally, the prayers in the 1816 Tilsit edition had remained intact. There were a little bit more orthography and syntactic differences compared to the 1816 Königsberg edition. It is probable that the Tilsit edition had had an effect on the preparation of Arndt's prayers that were later featured in *Wiffokies Naujes Giefmes arba Ewangeliški Pšalmai*, a hymnal by Kristijonas Endrikis Mertikaitis (Tilsit, 1817). Nonetheless, it is the 1816 Königsberg edition (or the prior 1807 edition) that is to be considered the original source of the prayers published in Mertikaitis's hymnal.

It was in *Wiffokies Naujes Giefmes arba Ewangeliški Pjalmai* by Kristijonas Endrikis Mertikaitis (Tilsit, 1817) that Arndt's prayers underwent the greatest extent of transformation. Contrary to the Königsberg or Tilsit editions mentioned in this article, this edition is teeming with differences on all sorts of levels: orthography, phonetics, morphology, lexis, word formation, and syntax. Analysis of the relationship between the sources shows that Mertikaitis's hymnal did not try to follow the widely recognised grammatical usage. This unconventional approach most probably was the product of Mertikaitis's savvy of the period language and lack of literacy. It is worth mentioning that Mertikaitis was not a man of academic or spiritual elite, but rather a vibrant preacher of the home-prayer service and schoolteacher who tended to pastoral care, matters of saving his own soul and those of the others as well as eternal life, someone who did not see making language more grammatically correct and standard-compliant as an important part of his earthly concern.

INGA STRUNGYTĖ-LIUGIENĖ

Gauta 2021 m. rugsėjo 6 d.

Raštijos paveldo tyrimų centras

Lietuvių kalbos institutas

P. Vileišio g. 5

LT-10308 Vilnius, Lietuva

el. p.: inga.strungyte@lki.lt